

GÖÇMEN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİMİNDE ÖĞRETMENLERİN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

Prof. Dr. Kürşat Yenilmez
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
kyenilmez@ogu.edu.tr

Öğrt. Filiz Çöplü
Milli Eğitim Bakanlığı
filizc_601@hotmail.com

Özet

Bu araştırmanın amacı, okullarında göçmen öğrenci bulunan öğretmenlerin karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluklara yönelik çözüm önerilerini belirlemektir. Araştırmada nitel bir araştırma deseni olan fenomenoloji (olgu bilim) deseninden yararlanılmıştır. Araştırma verileri Hatay'ın Kırıkhan ve İskenderun ilçelerinde göçmen öğrencilerin bulunduğu okullardaki öğretmenlerle görüşmeler yapılarak elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda öğretim sürecinde karşılaşılan zorluklar, iletişimde karşılaşılan zorluklar, göçmen öğrencilerin bulunduğu sınıflarda görev yapmanın öğretmeni nasıl etkilediği ve karşılaşılan zorluklara yönelik çözüm önerileri teması olmak üzere dört tema elde edilmiştir. Öğretim sürecinde karşılaşılan zorluklar arasında programın hedeflerine ulaşamama, materyal kullanamama ve iletişim kuramama gibi durumlar tespit edilmiştir. Araştırmanın son temasında ise öğretmenlerin karşılaşılan zorluklara yönelik çözüm önerileri tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Göçmen öğrenci, öğretmen, eğitim.

THE DIFFICULTIES OF THE TEACHERS IN THE EDUCATION OF IMMIGRANT STUDENTS

Abstract

The aim of this study is to determine the difficulties faced by teachers who have immigrant students in their schools and their solutions to these challenges. Phenomenology pattern, which is a qualitative research design, was used in the study. The research data were obtained by interviews with the teachers in the schools of immigrant students in Kırıkhan and İskenderun districts of Hatay. As a result of the analysis of the data obtained in the research, four themes were obtained, the difficulties encountered in the teaching process, the difficulties encountered in communication, the way in which the immigrant students were affected by the task in the classroom, and the solution suggestions for the difficulties encountered. Among the difficulties encountered in the process of learning, failure to reach the objectives of the program, use of materials and inability to communicate were identified. In the last theme of the research, suggestions of teachers about the difficulties encountered were discussed.

Keywords: Migrant student, teacher, education.

GİRİŞ

2011 yılından bu yana Suriye'de süren savaş, birçok Suriyeli vatandaşın kendi ülkesinden kaçıp Türkiye'ye sığınmasına neden olmuştur. Suriye'deki savaşın uzaması ve gelen göçmenlerin artık gitmek istemeyişi üzerine Milli Eğitim Bakanlığı 'kapsayıcı eğitim' adı altında Suriyeli öğrencilere artık devlet okullarında eğitim verilmesine karar vermiştir. Eğitim fakültesindeki lisans eğitimleri boyunca yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimleri hakkında hiçbir eğitim almamış olan öğretmenler çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. İmamoğlu ve Çalışkan' a (2017) göre öğretmenlerin büyük çoğunluğu, yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimine yönelik bilgi ve destek almamaktadır. Bu durum yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimiyle ilgili ciddi bir boşluk ya da bilgisizlik ortamı yaratmaktadır.

Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitiminde karşılaşılan zorluklardan biri dil sorunudur (Cin, 2018; Sarıtaş, Şahin ve Çatalbaş, 2016; Tosun, Yorulmaz ve Yıldız, 2018; Börü ve Boyacı, 2016; Levent ve Çayak, 2017). Yabancı uyruklu öğrencilerin karşılaştığı başlıca dil ve iletişim sorunları; Türkçe'yi anlamama, Türk arkadaşları ile iletişim kuramama ve öğretmenlerin aile ile iletişim kuramamasıdır (Şimşir ve Dilmaç, 2018). Türkiye'ye gelen ve eğitime dil bilmeden başlayan yabancı uyruklu öğrencilerin ve ailelerinin dil ve kültür farklılığından dolayı Türk gelenek ve göreneklerine uyum konusunda zorluk yaşadıkları ve bu zorlukların öğrencilerin eğitim-öğretimlerini etkilediği ve birçok yönden sorunlara yol açtığı görülmüştür (Güngör ve Şenel, 2018). Türkçe bilmeyen yabancı uyruklu öğrenciler anlaşılama endişesiyle sınıf arkadaşlarıyla iletişim kurmada çekimsiz davranmışlar ve kendi aralarında birliktelik oluşturma yoluna gitmişlerdir (Sarıtaş, Şahin ve Çatalbaş, 2016). Göçmen öğrencilerde dışlanma, kurallara uymama, kavga ve şiddet ve Türk öğrencilerle kaynaşamayıp yabancı uyruklu öğrencilerle arkadaşlık kurma gibi sosyal problemlerle karşılaşmıştır (Şimşir ve Dilmaç, 2018).

Göçmen öğrencilerin eğitiminde karşılaşılan dil sorununun diğer bir boyutu da velilerdir. Sarıtaş, Şahin ve Çatalbaş (2016) yaptıkları çalışmada Suriyeli velilerin çocuklarıyla ilgilenmediklerini, ekonomik yönden yaşadıkları zorlukların çocukları olumsuz etkilediği ve yine dil farklılığı nedeniyle iletişim kurmakta da zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Güngör ve Şenel' e (2018) göre ilkökul çağındaki çocuklar farklı bir kültürle ve eğitim sistemiyle karşılaştıklarında, kendilerini ifade etme, arkadaşları ve öğretmenleriyle iletişim kurma, dersleri anlama konusunda sorun yaşamakta ve akademik açıdan yaşlarına göre başarısız olmaktadır. Şimşir ve Dilmaç (2018) yabancı uyruklu öğrencilerin karşılaştığı akademik sorunları; dersi anlamama, okuma-yazmada sıkıntı yaşama, ödev yapmama, derse karşı ilgisiz olma ve müfredat farkı olarak belirlemişlerdir.

Erdem' e (2017) göre öğretmenlerin içeriğin mülteci öğrencilere uygunluğunu analiz etme ve içeriği düzenleme konusunda mesleki gelişim ihtiyacı vardır. Gerek mülteci öğrencilerin gerek de Türk öğrencilerin durumları analiz edilerek içeriğe seçme, değiştirme ya da geliştirme gibi öğretmenler tarafından bir müdahale yapılmamaktadır.

Bütün bu yapılan çalışmalarda ortaya çıkan sonuçların sınıf içinde matematik eğitim sürecinde karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır. Bu konuda yapılan çalışmaların yetersizliği ve sınıf içi yaşanan sorunların ciddiyeti bu çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı göçmen öğrencilerin bulunduğu sınıflarda görev yapan ortaokul matematik öğretmenlerinin sınıf içinde Suriyeli öğrencilerle yaşadığı sorunları ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- 1- Göçmen öğrencilerin bulunduğu sınıflarda görev yapan ortaokul matematik öğretmenlerinin öğretim süreci (materyal, sınıf yönetimi, programın hedefleri, ...) konusunda karşılaştığı zorluklar nelerdir?
- 2- Göçmen öğrencilerin bulunduğu sınıflarda görev yapan ortaokul matematik öğretmenlerinin iletişim konusunda karşılaştığı zorluklar nelerdir?
- 3- Göçmen öğrencilerin bulunduğu sınıflarda görev yapan ortaokul matematik öğretmenlerinin yaşadığı sorunların öğretmeni nasıl etkilediği ve bu konu hakkındaki çözüm önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın modeli, katılımcıları, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analizi hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırmada nitel bir araştırma deseni olan olgu bilim (fenomenoloji) deseninden yararlanılmıştır. Kaynağını felsefe psikolojiden alan olgu bilim deseni, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olguların, bireylerin veya bir grubun yaşadığı deneyimlerle açıklanması söz konusudur (Şimşek ve Yıldırım, 2013). Okullarında göçmen öğrencisi bulunan öğretmenlerin karşılaştıkları zorluklar ve çözüm önerilerini, onların deneyimlerine dayalı olarak açıklamaya çalışan bu çalışmada olgu bilim deseni tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmada amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Amaçlı örnekleme, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak sağlar (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel 2010, s.89). Belirlenen katılımcıların seçiminde 2018-2019 öğretim yılında Hatay ilinin Kırıkhan ve İskenderun ilçesinde yer alan göçmen öğrencilerin buldukları ortaokullarda görev yapan matematik öğretmenlerinin olması dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamında yer alan iki okulda da göçmen öğrenciler öğrenim görmektedir. Araştırmanın çalışma grubunu bu okullarda görev yapan 11 matematik öğretmeni oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Olgu bilim araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmedir. Olgulara ilişkin yaşantıları ortaya çıkarmak için görüşmenin araştırmacılara sunduğu etkileşim, esneklik ve sondalar yoluyla irdeleme özelliklerinin kullanılması gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 80). Olgu bilim deseni ile gerçekleşen bu araştırmanın verileri matematik öğretmenleri ile yapılan görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Matematik öğretmenlerinin göçmen öğrencilerle karşılaştıkları zorluklara ilişkin görüşlerini belirlemek için konuyla ilgili mevcut alan yazından ve uzman görüşünden faydalanılarak temel sorular, alternatif sorular ve sondalar hazırlanarak yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Hazırlanan bu görüşme formu iki öğretmene pilot olarak uygulanmıştır. Uygulama sonucunda soruların işlevsel olduğu görülmüş, pilot uygulama da çalışmaya dahil edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde görüşme yapılan katılımcıların kişisel bilgileri ile ilgili sorular, ikinci bölümde katılımcıların göçmen öğrencilerin eğitiminde karşılaştığı zorluklar, üçüncü bölümde ise karşılaşılan zorluklara yönelik çözüm önerilerini belirlemek amaçlı sorular sorulmuştur.

Katılımcılara öncelikle araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve görüşmelerin ses kayıt cihazı ile kaydedileceği belirtilerek izin alınmıştır. Ayrıca analizlerden doğrudan alıntılar yapılacağı, alıntı yapılan katılımcıların ismi verilmeden kodlar kullanılarak (birinci öğretmen 'Ö1' gibi) yer alacağı açıklanmıştır. Görüşmeler katılımcıların okullarında rehberlik odalarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerle toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Verilerin Analizi

Olgu bilim araştırmalarında veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 81). Öğretmenlerin göçmen öğrencilerle ilgili deneyimlerine dayalı olarak karşılaştıkları zorlukları belirlemek amacıyla gerçekleşen bu araştırmada görüşme verilerinin analizinde içerik analiz tekniği kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, araştırma sonuçlarına ilişkin elde edilen bulgular verilmiştir. Sınıflarında öğrenim gören göçmen öğrencilerle karşılaşılan zorlukları belirlemeye yönelik ortaokul matematik öğretmenleri ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda matematik dersinde göçmen öğrencilerle öğretim sürecinde karşılaşılan zorluklar, iletişimde karşılaşılan zorluklar, göçmen öğrencilerin sınıflarında görev yapmanın öğretmeni nasıl etkilediği ve karşılaşılan zorluklara yönelik çözüm önerileri teması olmak üzere 4 tema elde edilmiştir. Her bir tema, temaları oluşturan alt temalar ve bu temalara ilişkin bulgular doğrudan alıntılar yapılarak aşağıda verilmiştir.

Göçmen Öğrencilerle Öğretim Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar

Ortaokul matematik öğretmenlerinin göçmen öğrenciler ve öğretim sürecinde karşılaştığı zorluklar; programın hedefleri (ders kazanımları), materyal ve sınıf yönetiminde karşılaşılan zorluklar olmak üzere üç alt temada yer almaktadır.

Göçmen öğrencilerle öğretim sürecinde karşılaşılan zorluklar teması altında elde edilen alt temalara ilişkin bulgular ve bu bulgulara ait katılımcıların görüşleri aşağıda özetlenmiştir.

Programın Hedefleri

Görüşmelerde öncelikle öğrenim gören göçmen öğrencilerle programın hedefleri konusunda karşılaşılan zorluklar sorulmuştur. Öğretmenler, göçmen öğrencilerin dilden dolayı anlama da sıkıntı yaşadıklarını dolayısıyla kazanımları ulaşmada zorluklar yaşandığını belirtmişlerdir. Örneğin;

Ö1 "*Kazanımları alamıyorlar. Hani anlama problemleri yaşıyorlar. Hatta şöyle anım var. Bir sınıfta 15 tane Suriyeli öğrenci var. Bir tanesi Türkçe biliyor. Ben derse ona anlatıyordum. Soruları ona soruyordum. O diğerlerine tercüme ediyordu. Sonra çocuklar tercümana söylüyordu. Tercüman bana anlatıyordu.*"

Suriyeli öğrencilerin çoğunlukta olduğu bir okulda çalışan Ö3 "*...ders kazanımları ulaşma biraz sıkıntı oluyor. Çünkü sınıf içerisinde acayip uğultu oluyor. Uğultudan dolayı sürekli uyarma ve bir türlü susturamıyorsun bazen. Bazen yetiştirememe kaygısı yaşıyorum.*" demiştir.

Öğretmenler, matematik evrensel bir dil olduğu için göçmen öğrencilere matematiğin sembolik kısmını anlatmakta çok zorlanmadıklarını fakat dilden dolayı sözel ifadelerde zorluklar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ö5 "*Mesela toplama işlemi anlatırken çocuklar anlıyor ama toplama işleminin bir yanında soru olduğu zaman, bu bundan ne kadar eksik ya da fazla tarzında söylediği zaman çocuklar zorlanıyor.*" demiştir. Ö6 ise "*Açıkçası ben problem çözmeye yer veremiyorum. Çünkü çocuklar anlamıyorlar. Anlatmaya çalışıyorsunuz el hareketleriyle, işaret diliyle anlıyorlar. Ama kendileri okuduklarında anlamıyorlar. Böylece bir sürü zamanımız gidiyor. O nedenle 5'lerde artık ben resen hedeflerin dışına çıkarak işlemsel beceriler, matematiğin sembolik yönü ve onlar arasındaki bağlantıları kullanarak görsel olarak yapmaya çalışıyorum.*" diyerek programın hedeflerinin dışına çıktığını ifade etmiştir.

Öğretmenler, programın hedeflerine ulaşmada göçmen öğrencilerin hazır bulunuşluklarının da yeterli olmadan ortaokula geldiklerini dolayısıyla programın hedeflerine ulaşmada zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin;

Ö9 "*şimdi programın hedefleri konusunda bir kere kazanım olarak bize yeterli olarak gelmiyorlar. Kazanım olarak yeterli olmadıkları içinde matematik terimleri kavramlarında sıkıntı yaşıyorlar. Sıkıntı yaşadıkları için de derste söylediğim zaman ne dediğimi anlamıyorlar.*"

Ö8 "*Özellikle çocukların hazır bulunuşluğu uygun olmadığı için gereken sınıfın kazanımlarını sağlayamıyoruz. En fazla üç basamaklı sayıları kolaylıkla okuyorlar. Onun için özellikle 5. sınıflarda mesela milyonlu sayıları okuyamıyorlar. Basamakları da kavrayamıyorlar doğal olarak.*"

Ö7 "*Şöyle bir durum var. Kazanımdan ziyade 5. sınıftaki öğrencilerin temel becerileri de yok matematikle ilgili. Sadece dört işlem becerisinin bir kısmını yapıyor çoğu.*"

Ayrıca göçmen öğrencilerin okuma yazması geride olduğu için Türk öğrencilere göre defterlerini düzenli tutma konusunda problem yaşadığını belirten Ö7 "*Aynı sınıfta okudukları için Türkler daha hızlı yazarken, okurken, dinlerken Suriyeli öğrenciler çok geride kalıyorlar. Bu yüzden kazanımları yeterli seviyede elde edemediklerini düşünüyorum. Yani insanı biraz geriletıyor, duraklatıyor dersi.*" diyerek görüşlerini açıklamıştır. Aynı zamanda Ö7 "*7 saat dersine girdiğim bir sınıf var. 3 hafta geride olduğumu söyleyebilirim o sınıfta. Suriyeli öğrenci sayısının çok fazla olduğu bir sınıf orası. Onları takip ederken bu defa Türk öğrenciler sıkılmaya başlıyor. Türklerin hızına göre ilerlerken Suriyeli öğrenciler geride kalıyor. Bir eşitlik sağlayamıyoruz o sınıflarda.*" sözleri ile göçmen öğrencilerin bulunduğu sınıflarda kazanımlara ulaşmada sıkıntı yaşandığını belirtmiştir.

Materyal

Öğretmenler, materyal konusunda göçmen öğrencilerle birçok zorlukla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bunlardan en önemlisi, dil problemi nedeniyle sözel ifadelerde sorun yaşayan göçmen öğrencilere yönelik dersi somutlaştırmaya veya görselleştirmeye yönelik etkileşimli tahta dışında yeterli materyalin olmamasıdır. Bu konu hakkında;

Ö9 "Okulumuzda açıkçası yeterli materyal yok. Çoğunlukla akıllı tahtayı kullanıyoruz. Matematik araç gereçlerimizde sıkıntılarımız var. Yani neredeyse hiç yok diyebilirim. Hiç olmadığı için de görsel olarak bir şey yapamıyoruz ve bu görsellik olmayınca da özellikle Suriyeli olan öğrencilerimiz daha somut örnekler istiyor bizden. Somutlaştırma olmadığı zamanda anlamıyorlar."

Ö6 "Test falan benzeri etkinlikler dağıtamıyorum. Çünkü dağıttığımda onları açıklamak bir dersimi yiyor. O yüzden daha çok benim aktif olduğum, onları daha çok yönlendirdiğim bir şekilde ders işlemek zorunda kalıyorum." demiştir.

Göçmen öğrencilerin derse materyalleri ile gelmesi ve bunları kullanması konusunda karşılaştıkları zorlukları Ö5, Ö1 ve Ö7 şu sözlerle açıklamışlardır:

"Genelde çocuklar matematik dersinde materyal getiremiyorlar. Getirmekte de zorluk yaşıyorlar (Ö5)."

"... Materyallere Sahip çıkma konusunda problem var. Dağıtıyoruz kitapları, kalemleri, defterleri bir sonraki derse geldiklerinde kalem yok, silgisi yok. Sobada yakmış, bir şeyler yapmış (Ö1)."

"Hor kullanıyorlar. Şiddet gösteriyorlar o materyallere (Ö7)."

Öğretmenler, hâlihazırdaki materyallerin göçmen öğrencilerin özelliklerine ve gereksinimlerine hitap etmesi konusunda birçok zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin;

"Materyalleri getirip onları anlatmak, sunmak, daha sonrasında öğretmek Türk öğrencilere göre zaman kaybı oluyor. Bu konuda dil problemi de yaşadığımız için çoğu zaman bir tercüman ya da destekleyici birine ihtiyaç duyuyoruz (Ö7)."

"Eğitim sistemimizdeki materyaller, onlara uygun düzeyde şu anda değil. Yani göçmenlerimize uygun değil ama Türklerimize daha uygun seviyedeler (Ö5)."

"Hani ortaokul düzeyinde değil de daha basit düzeyde görmeleri gerekiyor. Onlar için mesela çeviri tahtaları işlenmiş olması gerekiyor (Ö2)."

"Sınıftaki materyallerin dışında onların hazır bulunuşluk seviyelerini bize anlatan bir kılavuz kitabı olsa eğitim için daha faydalı olur diye düşünüyorum (Ö11)."

Sınıf Yönetimi

Göçmen öğrencilerle sınıf yönetimi açısından öğretmenlerin karşılaştığı zorlukların nedeni, dil problemlerinden dolayı derste anlatılanları tam olarak anlamamalarından dolayı sıkılmaları ve buna bağlı olarak yaramazlık yapmaları olarak belirtilmiştir. Bu konu hakkında;

"Çocuk anlamadığı için derse katılım yapamıyor. Katılmadığı zamanda sınıfta boş boş oturması onu sıkıyor. Derse katılımını sağlayamadığı takdirde zaten problemler ortaya çıkmaya başlıyor. Gürültü yapıyor, sınıfı kışkırtıyor, hırçınlaşıyor (Ö2)."

"Türkçe'ye tamamen hakim değillerse, bunlarda sıkıntı yaşayabiliyoruz. Çünkü çocuk illaki biraz daha sıkılıyor kendi ana dilinde olmadığı için. Bu durumda daha fazla yaramazlık yapabiliyor (Ö11)."

"En büyük zorluk sürekli konuşuyorlar, susmuyorlar. Birbirleriyle kavga, gürültü. Yani sınıfta bir savaş ortamı var (Ö3)."

"Dersi anlamazsa öğrenci dikkatini başka yöne çeviriyor. Mesela konuşmak istiyor arkasındaki öğrenci ile, yanındaki öğrenci ile veya onların dikkatini çekmek için başka davranışlar yapabiliyor (Ö9)."

Öğretmenlerle yapılan görüşmelere göre göçmen öğrencilerin özellikleri ve gereksinimlerinin sınıf yönetimine etkisi olmaktadır. Bununla ilgili Ö8 " *Çocuklara yönelik bir psikolojik tedavi uygulanması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü şiddeti çok normal bir şeymiş gibi algılıyorlar. Her şeye gülüyorlar. Yani sınıf yönetimi konusunda önce bu çocukların özellikle ailesinin nerede yaşadığını, ne zaman geldiğini bilirsek, geçmişini bilirsek eğer sınıf yönetiminde çok sıkıntı yaşamayacağımızı düşünüyorum.*" diyerek görüşlerini belirtmiştir. Benzer şekilde Ö3 " *bunlar savaştan çıktığı için savaş ortamını yansıtıyorlar. Mesela bir tane öğrencimin bomba patlıyor ve gözü çıkıyor. Bir tane gözü kör şu an görmüyor. Böyle öğrenciler var. Yan tarafta bomba patlıyor, kendiler gülüyor. Gülmesini öğreniyor böyle böyle. Yani hiçbir şeyi takmamayı artık öğreniyorlar ve böyle kendilerini iyi hissediyorlar diyebilirim. Buda sınıf ortamına yansıyor yani.*" şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Sınıfların kalabalık, göçmen öğrencilerin sayısının hemen hemen yarı yarıya olduğu sınıflarda görev yapan Ö6 " *Sınıf mevcudu kalabalık bizde. Belki bunun etkisi vardır. Suriyeli öğrencilere yüklüyorum sınıf yönetimi sorununu ama belki de bunda sınıfın kalabalık olmasının etkisi söz konusudur.*" diyerek okulun ve sınıf yapısının sınıf yönetimine etkisini vurgulanmıştır.

Göçmen öğrencilerin dersine giren öğretmenlerin okulca benimsenen kuralların sınıf yönetimine etkisi olduğunu fakat göçmen öğrencilerin çoğunun kurallara uymadıklarını ifade etmişlerdir. Bununla ilgili Ö2ve Ö3 şu açıklamaları yapmışlardır:

"*Aslında okulca benimsenen kurallar bütün öğrenciler için kalıcı ve iyi bir şey. Ama bunların uygulanması aşamasında göçmen öğrencilerle ilgili olarak özellikle sıkıntı yaşıyoruz. Çünkü kuralları algılamakta zorluk çekiyorlar. Onlara göre bu kurallar yok gibi veya onlara kuralı söylediğin zaman pek yapmayı düşünmüyorlar (Ö2).*"

"*Mesela sınıf yönetimi ile alakalı normalde parmak kaldırmadan konuşmak yok gibi kurallar var, basit kurallar. Bu basit kurallar geçersiz gibi görünüyor orada. Kafasına göre davranıyor çocuklar. İstedığı zaman kalkıyor sıradan, geziyor, dolaşıyor (Ö3).*"

İletişim Konusunda Karşılaşılan Zorluklar

Araştırmada öğretmenlere göçmen öğrencilerle iletişim konusunda karşılaştıkları zorluklar sorulmuştur. Aşağıda katılımcıların bu soruya yönelik görüşlerinden elde edilen verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Görüşmelerde öğretmenler, iletişim konusunda dil probleminin en temel problem olduğunu vurgulamışlardır. Bununla ilgili Ö2 " *Ancak karşınızdakine anlayabildiğiniz kadar yardımcı olabiliyorsunuz. O da anlatamadığı zaman daha da hırçınlaşıyor. Daha da sinirli hale geliyor veya agresif olarak davranışlar meydana getiriyor. Bu da problem yaşamınıza sebep oluyor.*" demiştir.

Göçmen öğrencilerle diyalogda kendilerini ifade etme konusunda öğretmenler çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Ö7 ve Ö2 bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

"*Ya yanıma iyi Türkçe bilen ve Arapça bilen bir öğrenciyi alıp kendimi ifade etmeye çalışıyorum ya da okuldan bir tercüman ya da Arapça bilen birine danışarak konuşuyorum ancak. Yani bizim Arapça bilmememiz, onların Türkçeyi geç öğrenmesi ve daha tam öğrenememesi iletişimi çok zorlaştırıyor bizde (Ö7).*"

"*Yani kendimizi anlatana kadar akla kara' yı seçiyoruz. Bizi anlamıyor veya anlamak da istemiyor (Ö2).*"

Öğretmenlerle yapılan görüşmelere göre, göçmen öğrencilerle karşılıklı güven konusunda zorluklar yaşanmıştır. Örneğin;

"*Şiddet problemi olduğu zaman kendileri çözmeye çalışıyorlar. Mesela 6. sınıf öğrencileri kendi aralarında kavga etmiş. Bir sonraki teneffüste bakıyorum aşağı 8. sınıftan dayısının, amcasının oğlu, teyzesinin oğlunu getirmiş. Diğer çocuğu dövürmeye çalışıyor. Böyle yakaladığım bir sürü olay var.*"

Hani nöbetçi öğretmen var orada, sınıf öğretmeni var. Bunlar dururken kendileri çözmeye çalışıyorlar. Öğretmeni ile iletişim kurmuyor. Öğretmenine belki güvense bu konuda, problemi çözeceğine dair bir başvuru kaynağı olarak öğretmenine gitse problem olacağını sanmıyorum. Ama kendileri halletmeye çalışıyorlar (Ö1)."

"Suriyeli öğrenciler de genellikle şu var. Öğretmen acaba Suriyeli öğrenci, Türk öğrenci diye ayırt eder mi. Genellikle çoğunun kanısı da Suriyeli öğrencileri ikinci planda tutup, Türk öğrencileri daha ön planda tutmalarıydı. Böyle bir önyargıları var. Ama ben herkese eşit davrandığım için bu önyargıyı kırdık. Güven konusunda Suriyeli öğrenci de aynı şu an, Türk öğrenci de aynı (Ö3)."

Göçmen Öğrencilerin Bulunduğu Sınıflarda Görev Yapma

Öğretmenlere göçmen öğrencilerin bulunduğu sınıflarda görev yapmanın onları nasıl etkilediği sorulmuştur. Araştırmada elde edilen verilere yönelik bulgular aşağıda verilmiştir.

Göçmenlerin dersine girmenin öğretmenleri duygusal yönden hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bununla ilgili Ö10 "*Ben Suriyelilere olumsuz bakan tiplerden değilim. Yani Allah onlara o kaderi yaşattı. Ben onların yararına bir şey yaptığımda mutlu oluyorum fazlasıyla. O yüzden hiç bir sorunum yok benim.*" diyerek kendisini olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Benzer şekilde Ö2 "*Tabii ki yani onların durumunu gördüğümüz zaman onlara karşı daha çok yardımcı olmak istiyorsunuz, onlara faydalı olmak istiyorsunuz. Fakat onların yaşadıkları ortam, durum ve koşullara baktığınız zaman bunun çok da mümkün olmadığını ve elinizden gelenin bir yere kadar olduğunu görüyorsunuz. Onlarla olduğunuz zaman daha humanist ve insancıl oluyorsunuz.*" demiştir.

Göçmen öğrencilerin ülkesinde yaşadığı olayları ve düştüğü durumları düşünerek üzüldüklerini belirten öğretmenler, bu durum hakkında şunları ifade etmişlerdir:

"Yani onların bir kere yaşadıkları olayları düşünüyoruz. Ben kendi adıma düşündüğüm zaman ister istemez üzülüyorum. Onlar acaba şu anda nasıl bir durumdadır? Maddi olarak gerçekten geçimlerini sağlayabiliyorlar mı? Bunu hep düşünüyorum ve olabildiğince gözlemlemeye çalışıyorum. Eğer o gün diyelim bir öğrencinin aç olduğunu hissediyorsam karnını doyurmaya çalışıyorum veya bir ihtiyacı varsa onu gidermeye çalışıyorum (Ö9)."

"Tabii yani onların bu duruma düşmesi, vatanlarından ayrı bir yerde yıllardır yaşayıp buraya uyum sağlamaya çalışmaları insan olarak bizi üzüyor. Ama onları da diğer çocuklarla beraber tutup bir sınıf ortamı yaratarak hepsini de güzel bir şekilde devam ettirmeye çalışıyoruz (Ö11)."

Göçmenlerin dersine girmenin kendisini olumsuz yönde etkilediğini belirten Ö2 ise bu durumu "*Aslında beni kötü etkiliyor Çünkü verimli olmadığımı düşünüyorum. Sınıf öğretmeni gibi onlara tek tek her şeyi anlatmak gerekiyor. Bu konuda okulumuza yardımcı görevli öğretmenler geldi ama biraz geç bir zamanda geldiler bizim için. Suriyeli öğrenciler açısından çok da verimli olmadığını düşünüyorum ben.*" sözleriyle açıklamıştır.

Göçmen öğrencilerin dersi anlamamaları ve buna bağlı olarak dersi dinlememeleri sonucunda sınıf içerisinde gürültü yaptıkları ve çeşitli disiplin problemleri yarattıkları öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Bunun sonucunda öğretmenlerin fiziki yönden yoruldukları ve çok fazla yıprandıkları belirlenmiştir. Bu bulguya ilişkin örnekler şu şekildedir:

"Beni çok yoruyor. Çünkü sınıfta göçmen öğrenci fazlaysa benim anlattığımı onlar anlamıyorlar. Anlamadıkları için dersi dinlemiyorlar. Böylece sınıfta bir disiplin problemi yaşıyorum. Yani güzel bir şey olmuyor...(Ö8)."

"Beni çok yoruyor. Ben bambaşka bir öğretmen. Artık şu an her şey sıfırlandı. Öğrendiğim her şey, aldığım bütün eğitimler. Çünkü bu çok başka bir şey. Yani biz buna hazırlıklı değiliz ve bu bizim kültürümüzde olan bir şey değil. Pat diye geldi. Hani belki biz yıllardır böyle bir süreçten geçmiş

olsaydık buna daha hazırlıklı olurduk ama birdenbire geldiler. Biz zaten onun bir travmasını yaşadık...(Ö6)."

Göçmenlerin dersine girmenin öğretmenleri mesleki gelişim yönünden olumlu etkilediği ve daha farklı teknikler deneyerek kendilerini geliştirdikleri yönünde bulgular elde edilmiştir. Örneğin;

"Çocuklara nasıl matematik anlatabilirim. Matematiğin evrensel bir dil olması yönünde bu çocuklar evrensel bu dili ne kadar öğrenebilirler. Onun çabası içindeyim. Daha üst düzey matematik anlatmama faydalı oluyor. Çünkü onlara daha yeni bir yöntem bulmak zorunda kalıyorum... (Ö5)."

"...Matematiğin evrensel boyutunu anlamamda bir etkisi oldu. Daha farklı kriz yönetimi, işte daha farklı tekniklerle nasıl öğretebilirim. Dili iyi anlamayan çocuklara nasıl anlatabilirim şeklinde. Yani belki de geliştiriyor farkında olmadan...(Ö6)."

"Farklı farklı öğrencilerle çalışmak insana farklı şeyler katıyor. Mesleki deneyim olarak da bize olumlu katkılar sağladığını düşünüyorum (Ö11)."

Mesleki gelişim yönünden kendisine pek bir faydası olmadığını tersi yönde bir etkisi olduğunu belirten Ö7 *"Ben ortaokul öğretmeni iken ilkokul seviyesindeki bir öğretmen gibi anlatmak zorunda kalıyorum. Aslında temel becerileri öğretirken bana katkısı oluyor ama temel becerilerden sonraki konularda mesleki gelişimime katkı sağlamıyor maalesef."* demiştir.

Çözüm Önerileri

Öğretmenlere göçmen öğrencilerle karşılaştıkları zorluklar hakkındaki çözüm önerileri sorulmuştur. Bu soruya ilişkin görüşlerden elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

Öncelikle dil probleminin çözülmesi sonra matematik eğitimi yönünde çalışmalar yapılması gerektiğini vurgulayan Ö1 ve Ö5 bu konu hakkındaki şu görüşleri belirtmişlerdir:

"... Suriyeli öğrencilere önce iyi bir Türkçe okuma, yazma, konuşma eğitimi aldırılmasını gerekirse birkaç sene, 2-3 sene sadece dil eğitimi verilmesini, bu konuyu iyice açıklığa kavuşturduktan sonra matematik eğitimine geçilmesini düşünüyorum (Ö1)."

"Dil sınıfları olmalı. Bir de daha çok kitap okumalılar. ...Dili çözdükten sonra daha üst düzey matematik çözmelerine gayret gösterebiliriz (Ö5)."

Göçmen öğrencilere önce bir test uygulanıp hazır bulunuşlukları belirlendikten sonra onların okula gönderilmesi gerektiğini vurgulayan Ö4 bu konu hakkındaki görüşlerini *" En azından bir ön test tarzı bir şey uygulanıp da okullara gönderilselerdi diye düşünüyorum. Matematik çünkü birbiriyle çok kompleks ve helezon şekilde ilerleyen bir ders. Bu şekilde olduğu için bir alt kazanıma sahip olmayan bir öğrencinin bir sonraki kazanımı kazanması noktasında çok ciddi sorunlar yaşanıyor."* sözleriyle açıklamıştır.

Ö9 ve Ö10 ise çözüm önerileri hakkında;

"Ben şu anda birebir ilgileniyorum. En fazla yapabildiğim durum bu (Ö9)."

"Bu çocukların ailesi fazlasıyla ziyaret edilmeli bence (Ö10)." diyerek göçmen öğrencilerle birebir ilgilenmenin ve velilerle iletişim halinde olmanın da bir çözüm yolu olabileceğini belirtmişlerdir.

Göçmenlerin okuldaki dersler dışında da eğitim alması gerektiğini vurgulayan Ö7 *"Okullarda normal ders saatleri bittikten sonra bu öğrencilere gün içinde gördükleri derslerden ya da eksik oldukları temel becerilerden, matematiksel becerilerden ders verilmesi gerekir diye düşünüyorum. Yani bu Milli Eğitim' in programının kapsamı içine girmesi gerekiyor."* demiştir.

Milli eğitim tarafından öğretmenlere yardımcı kaynak olarak fasikül dağıtılması gerektiği yönünde görüşlerini belirten Ö6 bu konu hakkında "... Onların da anlayacağı dilde ne olabilir? Bu konuda biraz yardımcı olunabilse. En azından bir el kitabı gibi küçük birer fasikül şeklinde Milli Eğitim bize dağıtsa. Şu şekilde öğretimde daha iyi anlayabilirler dese. Daha iyi olur diye düşünüyorum." diyerek öneride bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sınıflarında öğrenim gören göçmen öğrencilerle öğretmenlerin karşılaştıkları zorlukları ve karşılaştıkları zorluklara yönelik çözüm önerilerinin neler olduğunu belirlemek için yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin programın hedefleri konusunda karşılaştıkları zorlukların en başında göçmen öğrencilerin Türkçeyi tam olarak bilmemelerinden dolayı dersi anlamamaları gelmektedir. Programın hedeflerine ulaşmada sıkıntı yaşadıklarını belirten öğretmenler, bazen yetiştirememe kaygısı yaşamakta bazen de programın hedefleri dışına çıkmaktadırlar. Güngör ve Şenel (2018)' in yaptıkları çalışmaya göre Türk eğitim sisteminde yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimlerine yönelik bir politika bulunmadığı için, Türk öğrenciler ile birlikte öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimleri programa göre yürütülememektedir.

Öğretmenler göçmen öğrencilerin dil probleminden dolayı ders ile ilgili görsel ve somut materyallere ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun içinde etkileşimli tahta dışında yeterli materyal yoktur. Erdem (2017)' e göre öğretmenler mülteci öğrenciler için kullandıkları araç gereçler konusunda eksiklikler yaşamaktadırlar. Ders sürecinde en çok ders kitabı kullanılmakta ancak bu kitaplar Türk öğrencilere göre tasarlandığından dolayı mülteci öğrenciler için yetersiz kalmaktadır. Yine aynı çalışmaya göre öğretmenler en çok projektörden faydalanmaktadır. Bunun nedeni ise görselleri aktararak öğrencilere kelime öğretme çabasıdır. Güngör ve Şenel (2018)' in yaptığı çalışmada da yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim öğretim sürecinde öğrencilerin seviyelerine göre uygun program ve materyal kullanılmaması öğretmenler için sorun yaratmaktadır.

Göçmen öğrencilerin dil sorunundan dolayı dersi anlamaması, ders içinde yaramazlık yapmalarına, konuşmalarına ve diğer öğrencileri rahatsız etmelerine neden olmaktadır. Bu da sınıf yönetimini olumsuz yönde etkilemektedir. İmamoğlu ve Çalışkan (2017)' in araştırma sonuçlarında yabancı uyruklu öğrencilerin dil sorunu çözülmedikçe, diğer öğrencilerin de derste dikkatlerini dağıtıcı davranışlarda buldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Mülteci öğrencilerin, iletişim, algı operasyonu, mevzuattan kaynaklanan sorunlar, kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunlar, yaşamış oldukları savaş travması ve veli desteğinin yetersizliğinin öğrenme öğretme sürecinde sınıf yönetiminde sorun yaşanmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır (Başar, Akan ve Çiftçi, 2018).

Öğretmenlerin iletişim konusunda yaşadıkları zorlukların temelinde dil problemi yer almaktadır. Kendisini ifade edemeyen göçmen öğrenciler, hırçınlaşmakta ve saldırgan davranışlar sergilemektedir. Bu da sınıf içerisinde problem yaşanmasına sebep olmaktadır. Benzer şekilde İmamoğlu ve Çalışkan (2017)' in çalışmasında da iletişim kuramayan kişilerin zamanla hırçın tavırlar sergileyebileceği; kendisine ve çevresine zarar veren davranışlarda bulunabileceği belirtilmiştir.

Öğretmenler, aldıkları eğitimlerin göçmen öğrencilere yönelik olmaması sonucu hazırlıksız yakalanmışlardır. Aykırı (2017)'nin çalışmasında öğretmenlerin tamamının Suriyelilere yönelik hizmet öncesi veya hizmet içi eğitim almadıkları ve büyük bir çoğunluğunun Suriyeliler hakkında bilgi sahibi olmadığı, bir bölümünün de yetersiz bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Aynı zamanda öğretmenlerin göçmen öğrencilere yeteri kadar zaman ayıramadıkları ve verimli olamadıkları düşüncesine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sağlam ve Kalbur (2017) yaptıkları çalışmada çok kültürlü yapıya sahip okullarda görev yapan öğretmenlerin mülteci öğrencilerin eğitimine yönelik kendilerini yeterli hissetmedikleri bulgusuna ulaşmışlardır.

Öğretmenler göçmen öğrencilerle karşılaştıkları zorlukların çözümüne yönelik ise öncelikle dil eğitiminin olması, çocukların hazır bulunuşluğuna göre okula kabul edilmesi, öğretmenlere bu öğrencilerin eğitiminde kolaylık sağlayacak yardımcı kaynaklar dağıtılması gibi önerilerde bulunmuşlardır. Çocuklara dil eğitiminin verilmesi önerisi Sarıtaş Şahin ve Çatalbaş (2016)'ın çalışmasında da vurgulanmıştır. Bu çalışmaya göre okula başlamadan önce ve okul devam ederken alınacak dil eğitimi sayesinde öğrencilerle iletişim kolaylaşacak ve daha etkili eğitim verilebilecektir. Güngör ve Şenel (2018)'in çalışmasında ise yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim öğretimlerinde yaşadıkları sorunların çözülmesinde, öğrencilerin eğitime başlamadan önce Türkçe öğrenmeleri gerektiği, öğrencilere yönelik bir düzey belirleme sınavı uygulamasının olması ve öğrencilerin sınava göre okula başlaması gerektiği ile ilgili önerilere yer verilmiştir. Benzer şekilde Bulut, Soysal ve Gülçiçek (2018)' in çalışmasında da öğretmen ve öğrencilerin yaşadıkları sorunun temel çözümü olarak sığınmacı öğrencilerin seviyesine uygun sınıfa katılmadan önce Türkçe yeterliğinin sağlanması (kurs, hazırlık sınıfı vb.) olduğunu belirtmişlerdir.

Suriye'de süren savaşın uzaması ve gelen göçmenlerin artık devlet okullarında eğitim almaya başlaması ile öğretmenlerin göçmen öğrencilerle birlikte gelen sorunlara ve bu sorunlardan kaynaklı zorluklara hazırlıksız yakalandığı söylenebilir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara dayanılarak göçmen öğrencilerle ilgili öğretmenlere eğitici yayınların verilmesi, göçmen öğrencilere yönelik dil hazırlık sınıfları, temel kazanımları içeren hazır bulunuşluk sınavları, göçmen öğrencilerin ailelerine yönelik ev ziyaretleri yapılması önerilebilir. Bunun yanı sıra yapılacak araştırmalara yönelik olarak, göçmen öğrencilerin ülkelerindeki eğitim sistemi ile Türk eğitim sisteminin karşılaştırılması üzerine ve öğretmenlerin göçmen öğrencilerin velileriyle karşılaştıkları zorluklara yönelik araştırmaların yapılması önerilebilir.

Not: Bu çalışmanın bir kısmı, 26-27 Nisan 2019 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 10'uncu Uluslararası Eğitimde Yeni Yönelimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Aykırı, K. (2017). Sınıf öğretmenlerinin sınıflarındaki Suriyeli öğrencilerin eğitim durumlarına ilişkin görüşleri. *Turkish Journal of Primary Education*, 2, 44-56.

Başar, M., Akan, D. ve Çiftçi, M. (2018). Mülteci öğrencilerin bulunduğu sınıflarda öğrenme sürecinde karşılaşılan sorunlar. *Kastamonu Education Journal*, 26(5), 1571-1578.

Börü, N. ve Boyacı, A. (2016). Göçmen öğrencilerin eğitim-öğretim ortamlarında karşılaştıkları sorunlar: Eskişehir ili örneği. *Turkish Studies Academic Journal*, 11(14), 123-158.

Bulut, S., Soysal, Ö. K. ve Gülçiçek, D. (2018). Suriyeli öğrencilerin Türkçe öğretmeni olmak: Suriyeli öğrencilerin eğitiminde karşılaşılan sorunlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1210-1238.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Cin, G. (2018). *Suriyeli öğrencilere eğitim veren sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlar ve psikolojik sağlamlılık düzeyi: Adana ili örneği*. Yüksek lisans tezi, Çaç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Erdem, C. (2017). Sınıfında mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-42.

Güngör, F. ve Şenel, E. A. (2018). Yabancı uyruklu ilkokul öğrencilerinin eğitim - öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *AJESI - Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(2), 124-173.

İmamoğlu, H.V. ve Çalışkan, E. (2017). Yabancı uyruklu öğrencilerin devlet okullarında ilkokul eğitimine dair öğretmen görüşleri: Sinop ili örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 529-546.

Levent, F. ve Çayak, S. (2017). Türkiye'deki Suriyeli öğrencilerin eğitime yönelik okul yöneticilerinin görüşleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 21-46.

Sağlam, H.İ. ve Kanbur, N.İ. (2017). Sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 310-323.

Sarıtaş, E., Şahin, Ü. ve Çatalbaş, G. (2016). İlkokullarda yabancı uyruklu öğrencilerle karşılaşılan sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 208-229.

Şimşir, Z. ve Dilmaç, B. (2018). Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim gördüğü okullarda öğretmenlerin karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerileri. *İlköğretim Online*, 17(2), 1116-1134.

Tosun, A., Yorulmaz, A. ve Yıldız, K. (2018). Mülteci öğrencilerin eğitim sorunları, eğitim ve din eğitiminden beklentileri: Eskişehir örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 107-133.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.